

дослідження. Результати цього дослідження мають не лише теоретичне, але й практичне значення.

Список літератури: 1. Цивільний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. 2003. №№40–44. Ст.356. 2. Закон України «Про адвокатуру» // Відомості Верховної Ради України. 1993. №9. Ст. 62. 3. Цивільно-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. 2004. №№40-41,42. Ст.492. 4. Кримінально-процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. 5. Кодекс адміністративного судочинства України // Відомості Верховної Ради України України. 2004. №40-41. Ст.492.

Надійшла до редакції 17.01.07

О. А. Зайцев

ПРАВОЧИНИ З ВАДАМИ ВОЛІ

Після набуття чинності Цивільним кодексом (далі – ЦК) України перед науковцями та практиками постала низка проблем щодо визначення місця правочинів серед інших юридичних фактів. Результат наукового пошуку дозволить більш чітко розподілити дії особи, які мають юридичне значення, та які цього значення не мають. Як практичне завдання ставимо на меті узагальнити та проаналізувати ознаки правочинів з вадами волі, які вивчається провідними вченими-цивілістами.

Проблеми умов дійсності правочинів розглядали такі провідні вчені-цивілісти, як Ч. Н. Азімов, О. С. Іоффе, Н. С. Кузнєцова, Є. М. Орач, О. А. Підопригора, О. А. Пушкін, З. В. Ромовська, М. М. Сібільов, Б. Й. Тищик, Є. О. Харитонов, щодо умов дійсності правочинів, останнім часом не зустрічали, а відтак сучасна класифікація умов дійсності правочинів залишається проблемою дотепер невирішеною. Саме цій проблемі і присвячується стаття.

Залежно від того, яка з вищеназваних умов правочину буде визнана неналежною (дефектною), недійсні правочини поділяються на наступні групи:

- 1) правочини з вадами суб'єктного складу;
- 2) правочини з вадами волі;
- 3) правочини з вадами змісту;
- 4) правочини з вадами форми [1, с. 121–122].

Традиційно, виділяють загальне правило для визнання правочинів недійсними – *невідповідність правочину чинному законодавству*. Новий ЦК України позбавлений чітко визначеного загального правила, що містилось в ст. 48 ЦК УРСР згідно з якою недійсний є той правочин, що не відповідає вимогам закону, в тому числі обмежує особисті або майнові права неповнолітніх дітей. Новий законодавчий акт «зберіг» конструкцію ст. 49 ЦК УРСР, трансформувавши її в ст. 228 ЦК України: «правочин вважається таким, що порушує публічний порядок, якщо він був спрямований на порушення конституційних прав і свобод людини і грома-

дянина, знищення, пошкодження майна фізичної або юридичної особи, держави, Автономної Республіки Крим, територіальної громади, незаконне заволодіння ним».

Безумовно, що всі недійсні правочини суперечать актам цивільного законодавства і моральним принципам суспільства. Інакше вони б не визнавалися такими. У випадку визнання правочину недійсним за цих підстав суд повинен у рішенні послатися на нормативний акт, вимогам якого правочин не відповідає. Дещо важче мотивувати порушення моральних засад суспільства, оскільки це оцінна категорія. Моральні засади суспільства змінюються з розвитком суспільства. Так, з кримінального законодавства були вилучені норми, що передбачали кримінальну відповідальність за спекуляцію [2]. До цієї групи недійсних правочинів можна віднести і правочини, вчинені юридичними особами всупереч встановленим цілям їхньої діяльності.

Але в доктрині цивільного права домінує думка, обґрунтована О.А.Красавчиковим, що при визнанні правочинів недійсними краще враховувати лише об'єктивні ознаки (критерії) недійсності правочинів, оскільки суб'єктивні ознаки впливали не на визнання правочину недійсним, а на наслідки визнання правочину недійсним [3, с. 242–243].

Тому звернемо увагу безпосередньо на об'єктивні ознаки визнання *правочину, вчиненого з вадами волі*. У свою чергу, ця група недійсних правочинів поділяються на два види: 1) без внутрішньої волі на укладення правочину; 2) із сформованою невірно внутрішньою волею.

До їх числа відносяться правочини, вчинені під впливом помилки, обману, насильства, зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною, під впливом тяжкої обставини, вчинені дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (ст.ст. 225, 229–233 ЦК України). Характерна риса зазначених недійсних правочинів – невідповідність волевиявлення (яке повинне повністю відповідати вимогам закону) справжній волі особи, якої немає або яка склалася поза дійсним бажанням особи укласти правочин. У правочині підмінюється воля сторони правочину на волю сторонньої особи, яка здійснює протиправний вплив на волю сторони.

Помилка контрагента в правочині називається *омана* [4 с. 184–186]. При укладенні недійсного правочину внаслідок омани воля особи формується в результаті неправильних уявлень про істотні умови правочину або про обставини реальної дійсності, однак без протиправного наміру іншої сторони. Головна відмінність помилки від омани полягає у тому, що помилка формується без протиправного наміру контрагента, а в більшості випадків виникає через не-

обачність, самовпевненість, непоінформованість, переоцінку власного досвіду. При цьому до уваги повинна прийматися не будь-яка омана, а лише та, що має істотне значення. Узагальнюючи ці випадки, ми класифікуємо їх наступним чином:

1) *помилка в характері правочину відбувається*, коли сторони помилуються у визначенні самого договору, наприклад, укладають договір оренди майнового паю, при передаванні речі на зберігання застосовують правила договору безоплатного користування річчю.

2) *помилка в предметі договору (помилка щодо якості предмета)*, яка має місце, коли сторони договору під час укладання правочину помилково мали на увазі різні речі, і ця помилка була з'ясована лише під час передавання речі. Наприклад, якщо покупець бажає придбати взуття з натуральної шкіри, а йому продають з штучної, оскільки продавець не знав про бажання покупця.

3) *помилка в особі контрагента*, яка має місце, коли особу помилково вважають іншою особою через однакові прізвища; коли особа повторно звертається до установи, щоб отримати послугу і з'ясується, що в ній вже не працює той працівник, який в останній раз був виконавцем послуги.

4) *помилка в праві*, яка відбувається, коли особи перебували в омані на підставі правового регулювання правочину. Наприклад, якщо уклали договір поставки під час дії мораторію на ввезення товару.

Омана в правочинах не поширюються на випадки, коли помилка відноситься до мотивів укладення угоди.

Якщо мало місце навмисне введення особи в оману щодо істотних умов правочину, тільки в результаті цього сторона виконує не вигідну для себе дію. Такі недійсні правочини називається вчиненими *під впливом обману*.

Обман може виражатися в різноманітних формах:

1) в активній формі, коли стверджуються неправдиві факти про правочин, його елементи; заперечуються недоліки; мають місце перебільшення, підроблення і т.п.

2) в пасивній формі, коли навмисно замовчується про дійсні факти: не надається повна документація; приховується інформація і т.п.

Головний елемент цих недійсних правочинів – прямий намір контрагента або третіх осіб, які діють за проханням контрагента, ввести сторони в оману. Як вказують науковці, обман може стосуватися не тільки умови правочину, а й знаходитися за межами правочину, наприклад, стосуватися мотиву і цілей правочину [5, с. 305].

У ч. 2 ст. 230 ЦК України встановлено виняток із загального правила визнання правочину недійсним двосторонній реституції, яке полягає в двократному розмірі відшкодування завданих збит-

ків і можливості стягнути моральну шкоду зі сторони, яка застосувала обман.

Насильство це фізичний або психологічний вплив на особу – учасника правочину або його близьких з метою спонукання його до укладення угоди. Особа, що укладає не вигідний для себе правочин, виражає волю під впливом заподіяних фізичних чи моральних страждань. При цьому необов'язково, щоб контрагент сам здійснював цей вплив, необхідно, щоб він знав про примус і використував цю обставину в своїх інтересах.

ЦК України вже не містить легальних посилок на погрозу в правочині, але науковці подовжують поділяти категорії «насильство» і «погроза». *Погроза* – це протиправний психічний вплив за допомогою слів або дій, що викликає у особи побоювання заподіяння йому або його близьким майнової чи немайнової шкоди. Однак не будь-яка погроза є підставою для визнання правочину недійсним. Визнана погроза має бути: 1) тісно пов'язаною з правочинном (погроза і правочин повинні виступати як підстава і наслідок); 2) реальною (погрозу необхідно здійснити по відношенню до блага, яке вже існує); 3) практично здійсненою (особа повинна мати змогу здійснити протиправну дію); 4) значною (тобто здатною у випадку її здійснення заподіяти дійсно серйозні наслідки). При цьому не має значення, виходить погроза від контрагента за правочинном або від третіх осіб, головне, що вигодоотримувачем повинна бути особа, з боку якої погроза висувалася.

Збіг тяжких обставин (хвороба, скрутне матеріальне становище тощо). Це такі обставини, за яких практично виключається нормальне формування волі, що передбачає укладення правочину на край не вигідних умовах (*кабальні умови*) (коштовне майно продане за безцінь, за дуже низьку плату виконується трудомістка робота за договором підяду). Поняття кабальних умов у науці не є загально узгодженим, зупинимося на пануючій позиції, яка виходить з наявності двох обов'язкових умов:

Особа вчиняє правочин під впливом тяжкої для неї обставини. Під тяжкими обставинами, як правило, розуміється скрутне майнове становище особи, яке виражається у відсутності засобів, необхідних для нормального існування людини, наприклад, для придбання предметів першої необхідності (продуктів харчування, ліків тощо). Це може бути зумовлено не тільки станом самої фізичної особи, а й стан його близьких (наприклад, хворобою дружини, батьків, дітей тощо);

Об'єктивний момент охоплює те, що за правочинном здійснено зовсім не еквівалентне (не рівнозначне) надання.

Суб'єктивний момент охоплює очевидність цієї обставини для обох сторін. Відсутність одного з елементів виключає можливість визнання правочину за вказаною підставою недійсним.

Зловмисний правочин представника однієї сторони з іншою має місце, коли воля особи, яку представляють, підмінюється волею представника. Характерним для даного виду правочину є те, що повинна мати місце змова, і як наслідок – реалізації проти-правної угоди, тобто виникнення несприятливих наслідків для особи, яку представляють. Не має значення, отримав учасник такої угоди будь-яку вигоду від укладання правочину або від заподіяння шкоди майну особи, яка представляється, чи ні.

За ознаками такого роду дії характеризуються укладанням правочину під час дії інституту представництва; за суб'єктивним елементом – прямим наміром (злонавмисною угодою представника і контрагента), за об'єктивними елементом – направленістю на досягнення майнової вигоди за рахунок довірителя.

Правочини, вчинені дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними внаслідок психічного тимчасового розладу, нервового потрясіння тощо. Для визначення наявності такого стану на момент вчинення правочину суд повинен призначити судово-психіатричну експертизу. Характеристика такого правочину полягає в двох аспектах: по-перше, в суб'єктивному, згідно з яким особа повинна бути повністю дієздатною, але не усвідомлювати значення своїх дій та (або) бути не в змозі керувати ними; по-друге, в об'єктивному, згідно з яким правочин повинен погіршувати права самої особи, або інших осіб, чиї цивільні права або інтереси порушені.

Як вказують науковці, при визнанні такого правочину недійсним йдеться про тимчасовий стан, при якому особа внаслідок функціональних розладів психіки, порушення фізіологічних процесів в організмі або інших хворобливих станів не може розуміти значення своїх дій або керувати ними. Стан, при якому особа не усвідомлює своїх дій, може мати одну з трьох форм вияву – вольову, інтелектуальну або кумулятивну. При вольовій формі особа хоч і усвідомлює свої вчинки, більш або менш адекватно оцінює навколишні обставини, але не може керувати своїми діями. Інтелектуальна форма вияву передбачає, що особа не розуміє значення своїх дій, хоча і може керувати ними. При кумулятивній формі у людини відсутня здатність як розуміти значення своїх дій, так і керувати ними [6 с. 151].

Перспективи подальших досліджень у даному напрямку ми бачимо в продовженні дискусії за запропонованою темою та аналізі критичних відгуків на статтю.

Список літератури: 1. Сліпченко С. А., Кройтор В. А. Гражданское право Украины Ч. 1 Учебное пособие. Х., 2000. 2. Додаткова література за питанням: Карбонь Ж. Юридическая социология. М., 1986. Лукашева Е. А. Право, мораль, личность. М., 1986; Новгородцев П. И. Нравственный идеализм в философии права. М., 1994; Букреев В. И., Римская И. Н. Этика права. М., 1998; Нерсесянц В. С. Философия права. М. 1997.;

3. Советское гражданское право. Т. I / Под ред. О. А. Красавчикова. М., 1985.
4. Макарчик В. С. Основи римського приватного права. Навчальний посібник. Видання друге, доповнене. К., 2003.
5. Гражданское право. Т. I. Учебник. Издание шестое, переработанное и дополненное / Под ред. А. С. Сергеева, Ю. К. Толстого. М., 2002.
6. Цивільний кодекс України: Коментар. Х., 2003.

Надійшла до редколегії 16.01.07

М. І. Коваленко

ПОНЯТТЯ НАЛЕЖНОЇ РЕКЛАМИ

Відповідно до ст. 177 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, об'єктом цивільних правовідносин є інформація [1]. Її різновидом є реклама, яка як об'єкт цивільних правовідносин набирає поширення у геометричній прогресії. Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про рекламу», реклама легально визначена як інформація [2], тобто різновид інформації про щось з певними ознаками. Тому інформація в рекламі повинна відповідати певним вимогам і, головне, не завдавати шкоди потенційним споживачам реклами. Ці вимоги детерміновані потребами й інтересами суспільства і, перш за все, споживачів до інформації, що проявляється через належну рекламу.

У чинному Законодавстві України є визначення «неналежної реклами», але відсутнє визначення «належної реклами». Даний підхід, безумовно, відображає світову тенденцію права давати визначення неналежним або протиправним діям та явищам, а не навпаки і, в той же час обумовлює науковий і практичний інтерес у спробі надати визначення належної реклами. Відповідно це спричиняє виникнення певної наукової проблеми, яка має проявлятися в практиці рекламної діяльності. Так, наприклад, наприкінці 2006 р. у рекламі мобільного зв'язку була проведена паралель із швидким сексом, внаслідок чого вона була заборонена, але все-таки навіть у урізаному виді на рівні асоціативного сприйняття виникає ряд запитань щодо її відповідності і належності. Тож питання, поставлене у назві статті, не є тільки теоретичним.

Є легальні визначення поняття «неналежна реклама», які можуть бути використані, виходячи із зворотнього, для формулювання поняття «належна реклама». Так, відповідно до абз. 3 ст. 1 Угоди «Про співробітництво держав – учасниць СНД у сфері регулювання рекламної діяльності», що затверджена Постановою Кабінету Міністрів № 1654 від 13.12.2004, **неналежна реклама** – недобросовісна, недостовірна, неетична, явно неправдива та інша реклама, в якій допущено порушення вимог до її змісту, часу, місця та способу розповсюдження, установлених національними законодавствами Сторін [3]. Логічним буде висновок про те, що належною є будь-яка реклама, за винятком неналежної. Але це не дасть нам повної відповіді на поставлене питання. До речі, чомуся